

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

ทรัพยากรป่าไม้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมมนุษย์และระบบนิเวศ โดยนอกจากประโยชน์ทางตรงอันได้แก่ ประโยชน์ด้านอาหาร ด้านที่อยู่อาศัย ด้านเครื่องนุ่งห่ม และปัจจัยด้านยารักษาโรคแล้ว ป่าไม้ยังให้ประโยชน์ทางอ้อมที่มีคุณค่าต่อมนุษย์ สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ เช่น ทำให้เกิดความชุ่มชื้น ป้องกันการชะล้างหน้าดิน ช่วยให้น้ำฝนซึมซับไปในดินมากขึ้น เป็นแหล่งอาหาร เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า รวมทั้งก่อให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติ ป่าไม้เป็นระบบนิเวศที่จำเป็นรักษาคุณภาพของธรรมชาติในการควบคุมสภาพดินฟ้าอากาศ เป็นห่วงโซ่อาหารอันเป็นวงจรพลังงานของสิ่งมีชีวิตตลอดจนเป็นแหล่งที่ใช้ประโยชน์ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ และผลิตออกซิเจนที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสัตว์

ในปี พ.ศ. 2504 ซึ่งเป็นช่วงปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก ประเทศไทยเคยมีทรัพยากรป่าไม้จำนวนมากถึง 171 ล้านไร่ หรือร้อยละ 53 ของพื้นที่ประเทศ ในช่วงปี 2504 – 2536 พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยมีอัตราลดลงเฉลี่ยปีละ 2.73 ล้านไร่ โดยในปี 2536 มีพื้นที่ป่าไม้ เหลือ 83.5 ล้านไร่ หรือร้อยละ 26 ของพื้นที่ทั้งประเทศ และมีแนวโน้มจะลดลงต่อไปอีกถึงแม้ว่าจะได้มีการพระราชกำหนดปิดป่าสัมปทานทำไม้ทั่วประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2532 แล้วก็ตาม (ยกเว้นป่าชายเลน) โดยช่วงปี 2532 – 2536 พื้นที่ป่าไม้ยังถูกบุกรุกทำลายถึง 6.2 ล้านไร่ หรือมีอัตราการลดลงเฉลี่ยปีละ 1.5 ล้านไร่ ปี พ.ศ. 2536 - 2541 พื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายลง 2.4 ล้านไร่ ปีละ 0.5 ล้านไร่ (กรมป่าไม้ 2541) การบุกรุกทำลายป่านอกจากทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงแล้ว ยังทำให้ทรัพยากรป่าไม้มีสภาพเสื่อมโทรม กล่าวคือ ในปี 2522 ป่าไม้ทุกประเภทและทุกภาค มีความหนาแน่นของต้นไม้ในป่าเฉลี่ยลดลงประมาณร้อยละ 30 ของความหนาแน่น ต้นไม้ในปี 2516 และต้นไม้ที่เหลืออยู่เป็นไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจเพียงร้อยละ 65 ของต้นไม้ในป่าทั้งหมด (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2539) รวมทั้งสภาพป่าถูกเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่ป่าที่ไม่มีคุณภาพสำหรับใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้ การปลูกป่าทดแทนก็ยังไม่สามารถเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ได้ทัน และเป็นการปลูกป่าที่ขาดคุณค่าทางระบบนิเวศป่าเขตร้อนอีกด้วย ความเสื่อมโทรมของป่าไม้ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดินและที่ดิน การผันผวนของปริมาณทรัพยากรน้ำ

ความเสื่อมโทรมของความหลากหลายทางชีวภาพ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และการเกิดอุบัติภัยทางธรรมชาติร้ายแรง

ความเสื่อมโทรมและการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ เกิดจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น การกว้านซื้อที่ดินในบริเวณที่เพิกถอนสภาพป่าจากเกษตรกรทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งทำให้เกษตรกรบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนต่อไปอีก การผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรส่วนใหญ่ยังไม่มีประสิทธิภาพ การดำเนินนโยบายของรัฐบาลไม่เหมาะสมและขาดความชัดเจนทั้งในด้านการพัฒนาโครงสร้างบริการพื้นฐาน การปิดป่าเพื่อความมั่นคง การส่งเสริมการท่องเที่ยว และการส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อการส่งออก รวมทั้งกฎหมาย ระเบียบ และข้อบังคับหลายฉบับที่เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ไม่มี ความชัดเจนและสอดคล้องกับนโยบายป่าไม้แห่งชาติและนโยบายที่ดินแห่งชาติ ไม่สามารถประสานให้เกิดการใช้ที่ดินที่เหมาะสมและควบคุมการใช้ที่ดิน โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ต้นน้ำลำธารให้เป็นไปตามหลักการอนุรักษ์ได้

ปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้เหลือเพียงประมาณ 81 ล้านไร่ หรือร้อยละ 25.28 ของพื้นที่ประเทศ (กรมป่าไม้, 2541) เนื่องจากเป็นประเทศเกษตรกรรม การพัฒนาที่ค้ำมาได้มีการนำทรัพยากรป่าไม้ไปใช้เป็นปัจจัยหลักในการผลิต เป็นเหตุให้ทรัพยากรป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศของทรัพยากร โดยรวม เช่น ทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้

การพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อเพิ่มพูนรายได้ของประเทศชาติเป็นสิ่งที่รัฐจำเป็นต้องทำ นับแต่มีการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504 - 2509) เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน แต่การพัฒนามิได้ตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องป้องกันและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไปด้วย ยังผลให้เกิดการฉกชิงใช้ทรัพยากรธรรมชาติจนเป็นเหตุให้เกิดการทำลายคุณภาพของระบบนิเวศ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจซึ่งเห็นได้จากเศรษฐกิจได้ประชาชาติ จึงมิได้สะท้อนให้เห็นความสูญเสียและสูญเสียของทรัพยากรธรรมชาติ และความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม รายได้ของประชากรที่เพิ่มพูนขึ้น แม้จะช่วยให้ประชาชนมีกินมีใช้มากขึ้น แต่ก็ทำให้คุณภาพชีวิตลดน้อยถอยลง อันเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การเสียคุณภาพของชีวิต ซึ่งมีคุณค่าที่ประเมินมิได้และยากที่จะฟื้นฟูให้คืนสู่สภาพเดิมได้

จังหวัดแพร่มีพื้นที่ 4,086,625 ไร่ ปี พ.ศ. 2541 มีพื้นที่ป่าไม้ 1,506,875 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 36.87 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด ตั้งแต่ปี พ.ศ.2531 - 2541 พื้นที่ป่าไม้ลดลง 89,375 ไร่ เฉลี่ยปีละ 8,937 ไร่

ตำบลสวนเขื่อนเป็นตำบลหนึ่งที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ต้นน้ำที่สำคัญของจังหวัดแพร่ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร และพบว่ามีการทำสวนชาเพื่อผลิตเมี่ยงในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำสำคัญนี้ด้วยจำนวนมาก กระบวนการผลิตเมี่ยงดู่ตลาด นับตั้งแต่การปลูก

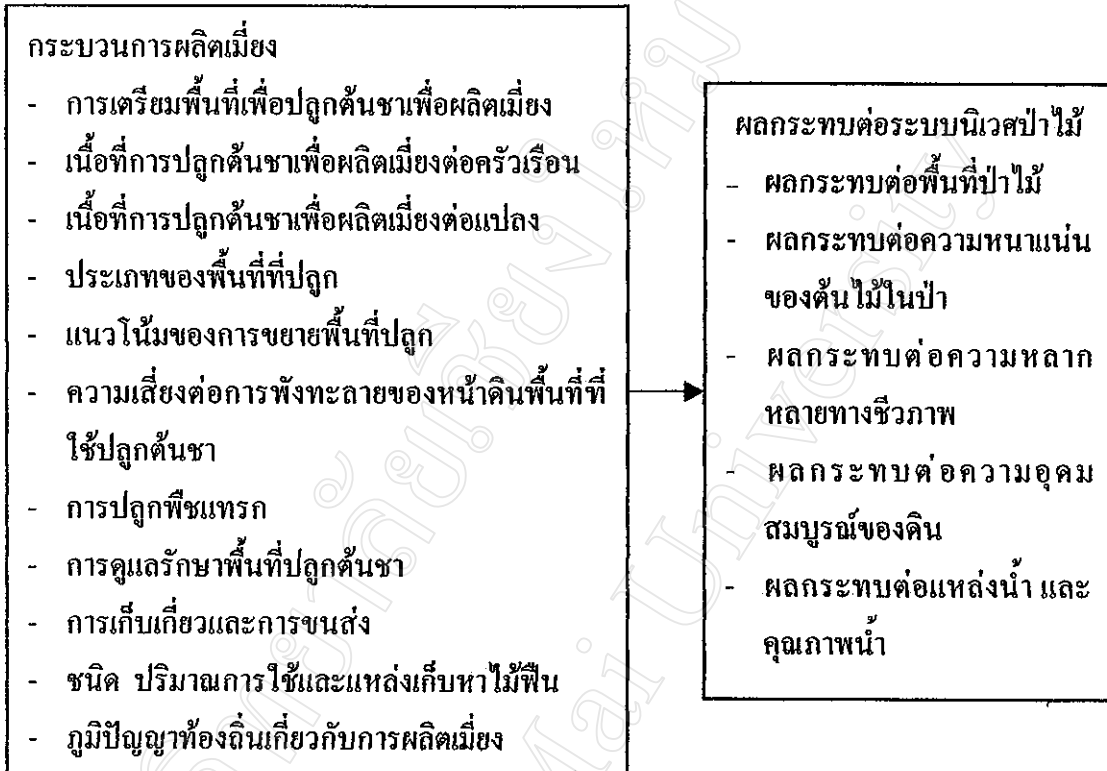
การดูแลสวนชาผลิตเมี่ยง การเก็บเกี่ยวใบชา การนึ่งใบชาเพื่อหมักทำเมี่ยง การหมักเมี่ยง และการขนส่งผลผลิตสู่ตลาด มีประเด็นที่น่าสนใจที่อาจก่อให้เกิดการทำลายต่อสภาพป่าไม้และระบบนิเวศป่าไม้ คือ พื้นที่ที่ใช้ปลูกต้นชาและเกี่ยวกับพื้นที่ใช้ในการนึ่งใบชาเพื่อหมักทำเมี่ยง มีปริมาณการใช้มากน้อยเพียงใด มีแหล่งเก็บหาไม้พืนจากแห่งใด มีการปลูกไม้ใช้ทำพืนหรือไม่

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษาสภาพปัญหาที่เกิดจากกระบวนการผลิตเมี่ยงซึ่งเริ่มตั้งแต่การเตรียมพื้นที่ปลูกว่าเป็นพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ หรือเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ จำนวนแปลงในการเพาะปลูกต่อครัวเรือน ขนาดของพื้นที่แต่ละแปลง การขยายพื้นที่ปลูกเพิ่มขึ้นหรือลดลง ลักษณะของพื้นที่ที่ใช้ปลูก ลักษณะของการปลูก ปลูกแทรกภายใต้ร่มเงาไม้ป่า หรือมีการถางไม้ป่าลงทั้งหมดหรือบางส่วน มีการปลูกพืชเกษตรอย่างอื่นผสมผสานด้วยหรือไม่ การดูแลรักษามีการใช้ปุ๋ยหรือสารเคมีที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างไรหรือไม่ การเก็บเกี่ยวผลผลิต การใช้ไม้พืน ตลอดจนปริมาณแหล่งเก็บหาไม้พืน การขนส่งผลผลิตสู่ตลาด มีการใช้สัตว์พาหนะหรือยานพาหนะ รวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการผลิตเมี่ยง กระบวนการผลิตเหล่านี้ มีขั้นตอนใดที่จะส่งผลกระทบต่อในทางบวกและหรือทางลบต่อสภาพนิเวศป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำดังกล่าวอย่างไร เพื่อหาแนวทางในการวางแผนจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความยั่งยืนนิเวศป่าไม้ และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์

1. ศึกษากระบวนการผลิตเมี่ยงในพื้นที่ตำบลสวนเขื่อน อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่
2. ศึกษาผลกระทบบางประการของกระบวนการผลิตเมี่ยงที่มีต่อระบบนิเวศป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำในพื้นที่ตำบลสวนเขื่อน อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่

1.3 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้จะทำการศึกษากระบวนการผลิตเมียงในท้องที่ตำบลสวนเขื่อน ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่การเตรียมพื้นที่เพื่อปลูกชา สำหรับการผลิตเมียง การเตรียมกล้าต้นชา การปลูกต้นชา การบำรุงดูแลรักษาสวนชาและต้นชา การเก็บเกี่ยวใบชา การขนส่งใบชาและผลผลิต และการแปรรูปผลผลิต ว่ากระบวนการเหล่านี้แต่ละขั้นตอนมีผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นทางบวกกล่าวคือเป็นผลดีต่อระบบนิเวศป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำ เช่น ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมในบริเวณใกล้เคียง หรือในทางลบ คือ ก่อให้เกิดผลเสียหายต่อระบบนิเวศป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำ เช่น เป็นสาเหตุทำให้มีการทำลายทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ดังกล่าวและบริเวณใกล้เคียงอย่างไรบ้าง เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการให้เกิดความยั่งยืนในการใช้รวมทั้งการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต้นน้ำดังกล่าวต่อไป

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้กำหนดขอบเขตของพื้นที่การศึกษาไว้เฉพาะในพื้นที่ของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำที่สำคัญ ประมาณ 15,000 ไร่ของตำบลสวนเขื่อน อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ จำนวน 2 หมู่บ้าน มีประชากร 175 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพในการทำสวนเมี่ยง (ปลูกชา) โดยจะทำการศึกษาระบวนการผลิตเมี่ยงตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน แนวโน้มการผลิตเมี่ยงในอนาคต สภาพระบบนิเวศป่าไม้และผลกระทบของกระบวนการผลิตเมี่ยงที่มีต่อระบบนิเวศป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำดังกล่าว ดังนี้

1.4.1 กระบวนการผลิตเมี่ยง

1. การเตรียมพื้นที่เพื่อปลูกต้นชาเพื่อผลิตเมี่ยง
2. เนื้อที่การปลูกต้นชาเพื่อผลิตเมี่ยงต่อครัวเรือน
3. เนื้อที่การปลูกต้นชาเพื่อผลิตเมี่ยงต่อแปลง
4. ประเภทของพื้นที่ที่ใช้ปลูกเพื่อผลิตเมี่ยง
  - เป็นพื้นที่ป่าสงวนธรรมชาติ หรือ เป็นพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ
5. แนวโน้มของการขยายพื้นที่ปลูก
  - เพิ่มขึ้น ลดลง หรือ คงที่
6. ความเสี่ยงต่อการพังทลายของหน้าดินในพื้นที่ที่ใช้ปลูกต้นชา
7. การปลูกพืชแทรก
8. การดูแลรักษาพื้นที่ปลูกต้นชา
9. การเก็บเกี่ยวผลผลิตและการขนส่ง
10. ชนิด ปริมาณการใช้และแหล่งเก็บหาไม้พื้น
11. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการผลิตเมี่ยง

1.4.2 ผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าไม้

1. ผลกระทบต่อพื้นที่ป่าไม้
2. ผลกระทบต่อความหนาแน่นของต้นไม้ในป่า
3. ผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพ
4. ผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของดิน
5. ผลกระทบต่อแหล่งน้ำ และคุณภาพน้ำ

1.5 คำจำกัดความ

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ให้ความหมายหรือคำจำกัดความของคำบางคำไว้ดังนี้
 เมียง หมายถึง ใบชาที่นำมานึ่งและหมักในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

กระบวนการผลิตเมียง หมายถึง กระบวนการตั้งแต่ การเตรียมพื้นที่ปลูก การปลูกและ
 การบำรุงรักษา การเก็บเกี่ยวใบชา การแปรรูปผลผลิต การขนส่งผลผลิตจากแหล่งปลูก การขนส่ง
 ผลผลิตสู่ตลาด

ชา หมายถึง ไม้ยืนต้นชนิดหนึ่ง มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า *Camellia sinensis* เป็นไม้ใน
 ตระกูล THEACEAE

ผลกระทบ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสภาพที่เป็นอยู่เดิมของสิ่งแวดล้อม สร้างเป็น
 สภาพแวดล้อมใหม่ขึ้นมา โดยสภาพแวดล้อมนั้นอาจก่อผลทั้งด้านบวกและด้านลบที่มีต่อระบบ
 นิเวศ ป่าไม้เช่นการลดลง หรือเพิ่มขึ้นของพื้นที่ป่าไม้ ความหนาแน่นของต้นไม้ในป่ารวมทั้ง
 ความหลากหลายทางชีวภาพ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน แหล่งน้ำและคุณภาพน้ำ

ชุมชน หมายถึง ชุมชนที่ทำการศึกษได้แก่ ชุมชนบ้านนาแถม ชุมชนบ้านนาคูหา
 ตำบลสวนเขื่อน อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่

ความหลากหลายทางชีวภาพ หมายถึง การมีสิ่งมีชีวิตนานาชนิดหลากหลายพันธุ์อยู่ใน
 ระบบนิเวศที่แตกต่างกันในโลกนี้ ความหลากหลายทางชีวภาพมีองค์ประกอบอยู่ 3 ประการ คือ
 ความหลากหลายทางชีวภาพของชนิดพันธุ์ ความหลากหลายภายในชนิดพันธุ์ซึ่งทำให้เกิด
 ความหลากหลายทางพันธุกรรม และความหลากหลายของระบบนิเวศ

ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ หมายถึง ชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เช่น พืช สัตว์
 จุลินทรีย์ที่มีอยู่ทั้งหมด

ความหลากหลายทางพันธุกรรม หมายถึง ลักษณะในแต่ละชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตที่ไม่
 เหมือนกัน ซึ่งทำให้สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมของโลกที่ผันแปรไป และ
 สามารถพัฒนาความต้านทานต่อโรคใหม่ ๆ ได้

ความหลากหลายในระบบนิเวศ หมายถึง ความแตกต่างผันแปรในที่อยู่อาศัยใน
 สภาพแวดล้อมที่กลุ่มของสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ด้วยกันและประกอบรวมกันเป็นหน่วยหนึ่งของระบบ
 ของโลก เช่น ป่าผสมผลัดใบ ป่าดิบชื้น ป่าชายเลน ทะเลสาบ

ความอุดมสมบูรณ์ของดิน หมายถึง สมบัติของดินในการที่จะให้ธาตุอาหารที่จำเป็นแก่
 การเจริญเติบโตของพืชในปริมาณและอัตราส่วนที่พอเหมาะพอสม หรือหมายถึงปริมาณและ
 สัดส่วนของธาตุอาหารที่จำเป็นต่อพืชที่มีอยู่ในดินว่ามีมากและน้อยเป็นสัดส่วนกันอย่างไร มากพอ
 หรือขาดแคลนสักเท่าใดมีการแปรสภาพเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรจึงสามารถดึงดูไปใช้ประโยชน์ได้